

ВАЛЕНТИН МОРОЗ

СЕРЕД СНІГІВ

(Полемічний есей)

— 1972 —

EX LIBRIS

РОМАНА

ТЕНИК-БЕРЕВОВА И КОГО

СЕРЕД СНІГІВ

Valentyn Moroz

SERED SNIHIW

Видала Старшина Пластової Станиці, Торонто.
(Передрук із "Сучасности", ч. 3 (123), 1971, Мюнхен)

Printed by Klev Printers Ltd., 860 Richmond St. West, Toronto, Ont., Canada

СЕРЕД СНІГІВ

Полемічний есей п. н. «Серед снігів», що його тут публікуємо, поширюється на рідних землях як один з документів захальної літератури. Його авторство приписують українському історикові Валентинові Морозові. Російськомовна «Хроніка поточних подій», ч. 14 від 30 червня 1970, серед інших писань В. Мороза згадує також «Серед снігів».

Як відомо, Мороз був арештований уперше восени 1965 року, під час тодішніх масових арештів української інтелігенції. У січні 1966 року його засудили на п'ять років ув'язнення, по чотирьох роках звільнили, але 1 червня 1970 арештували вдруге і в листопаді того ж року засудили на дев'ять років в'язниці.

«Серед снігів» віддзеркалює широку дискусію, яка ведеться сьогодні в колах українських патріотів на рідних землях про зміст, характер і тактику самооборони нашого народу проти тиску русифікації та грубого топтання природних прав українців бути господарями на своїй рідній землі. Безпосередньою спонукуючою для написання цього есею стала, як видно з його змісту, заява Івана Дзюби на засіданні президії правління Спілки письменників України в Києві 26 грудня 1969, яка була надрукована у газеті «Літературна Україна» від 6 січня 1970. Текст Дзюбиної заяви був передрукований у січневому числі нашого журналу за 1970 рік. Як відомо, свою заяву Іван Дзюба написав з приводу поширення на Заході його праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?».

Правопис оригіналу збережений.

Передруки дозволені за поданням джерела.

Редакція

Березень 1953 року. Москва.

Спресовані гурми ридаючих людей, тиснява... Всі пруться до гробу померлого Вождя. Десятки задушених, затоптаних під ноги...

Не один іноземець, випадковий свідок «всенародно-го горя», подумав: мабуть, років сто треба, щоб вивітрився цей фанатизм. Але чекати довелося не довго. Через три роки Вождя (мертвого!) прив'язали до ганебного стовпа і оголосили злочинцем. І... ніхто не гавкнув. Звичайно, обурювалися, але на печі... Ніхто не самоспалився, ніхто не відрубав собі навіть мізинного пальця. А де ж фанатики — ті, що недавно пхалися до священного гробу? А їх, виявляється, не було. Були сонні шкапи, які й не помітили, що їх завернули і женуть в інший бік. Фанатизм виявився н а л о с к о т а н и м. Фалшиві алмази від справжніх тепер відрізняють легко. Вирізнити справжні емоції від **налоско-таних** — важче. Налоскотавши себе, можна викликати не тільки штучний сміх. Так само викликають штучний трагізм, фанатизм. Найбільша таємниця сталінської доби полягала в тому, що, незважаючи на «потрясаючі клятви», у «відданості», «вірності», «готовості», вона не мала нічого крім **нігіліста** — людини, яка не вірила ні в що. Тобто шкапи думали, що вони дійсно віддані, «вірні», «готові». Вони переконали себе в цьому (найлегше переконати с е б е). Але все це було налоскотане.

Не можна без кінця випускати грошові знаки — бо знеціняться. Не можна без кінця напихати в людську голуву слова — бо наслідком буде та ж сама девальвація. Девальвація слова — основна моральна проблема, яку залишила по собі сталінська доба. Епітети вищого і найвищого ступенів, знаки оклику, заклики, виклики — усе це досягло такої концентрації, що зникли будь-які реальні критерії. Величезна, до краю надута повітряна куля, обписана крикливими лозунгами, відірвалась від землі і поплив-

ла. І сам вождь вже не відав, де він опиниться і які вітри керують ним.

Ніхто не вірив ні в яку реальність — ні в реальність зобов'язань, взятих колгоспним бригадиром, ні в реальність оцінки, даної критиком свіжонадрукованої поеми. Витворилося два світи — остаточно диференційовані один від одного. Перший складався з буднів, де люди надихались не то, що без героїзму, але й без елементарної порядности. І був ще другий — світ кіно, книжок, де молодогвардійці співали арії перед шахтою, у яку їх мали скинути через п'ять хвилин. Молодогвардійці, — як і все інше, що потрапило в цей надутий, нереальний світ — мусіли також стати нереальними.

Ніхто цього вголос не казав, проте увесь час закрадалися сумніви: а чи справді існували молодогвардійці з їх подвигами? Чи це, може, така сама «липа», як цифра урожайності в колгоспі, як відсоток успішності в школі, як кількість прочитаних лекцій у товаристві «Знання». «Акулов не бывает» — ця логіка надто тверезого малюка з книжки Чуковського стала негласним кредо. Міщанин дуже любив смакувати сенсації, що Олег Кошовий (ви чули!) зовсім не вбитий, а живе в Західній Німеччині, і що взагалі все це «брехня».

Девальвація слова потягла за собою жахливу девальвацію всіх понять. До розряду вигаданих потрапили мета, ідеал, героїзм, подвиг. Міцно відгороджений своїм нігілізмом від усього духовного, «трудящий» викинув за борт усе. Про Тичину знали тільки, що він «пише вірші, та все гірші». Що можна було сказати про геніальність Тичини в умовах, коли саме поняття геніальності ніхто вже в серйоз не сприймав, коли геніальність асоціювалась з Дем'яном Бедним, коли її чіпляли до штанів кожного комісара.

Для України трагедія стала подвійною — як для всіх «націоналів» Радянського Союзу. Бо такі поняття, як

нація, патріотизм, рідна мова, Вітчизна, теж потрапили до реєстру «вигаданих», «книжних» речей. Людина, яка не вірила ні в що, мусила збайдужіти і до України.

І от на це холодне згарище, де вже навіть попіл давно розвіявся за вітром, прийшли шестидесятники — «Симоненкове покоління». Не все було вартісним і глибоким у їх перших творах. І все ж прихід їх був — епохою. Бо вони повернули втрачену вагомість словам і поняттям, заставили людей знову повірити у реальність духовного світу. Це був справжній подвиг: в атмосфері тотального зневір'я у щось повірити. І запалити вірою інших.

«І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу героїчної громадської поведінки. Людям потрібен цей приклад не тому, що без нього не можуть скласти уявлення про істинне громадське діяння, а тому, що їм потрібна певність, що і сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні воно не безплідне».

Ці слова Дзюби про значення Симоненко є фактично оцінкою ролі шестидесятників в цілому. Кожна епоха мала таких будителів, що відроджували слова і поняття після девальвації, надавали їм знову живого змісту. Моральне омертвіння спричинялося не лише «культами» на зразок сталінського. Воно наступає періодично в міру того, як духовість старіє, вичерпує себе і викривається зроговілим панцером. Так була з пізнім Римом, у якому сума старих моральних приписів, оперта на релігії Венери і Юпітера, перестала бути зобов'язуючою, зробилася формальною, у якому не було вже Муція Сцеволи, що спокійно поклав руку на вогонь.

Рим оновили християни. Що ж дало силу неписьменному християнину з його наївними проповідями перемогти римського філософа, обтяженого вантажем грецької і догрецької мудрості? Може християнський проповідник знав щось таке, чого не знав римський філософ? Ні, справа не в цьому. Філософ знав більше, ніж християнський

проповідник. І взагалі: суттєва різниця не в тім, що один знає, а другий не знає. Суть — у градусі **емоційності**, з якою людина ставиться до тієї чи іншої істини. Один просто знає це. Другий живе цим. Для одного дана істина є просто інформацією, знанням. Для другого — **откровеніє**, без якого життя втрачає сенс. Істина, розігріта в душі до певного «градуса», стає **цінністю**. Знання переростає у віру. І тільки тоді людина починає жити. Леся Українка називала цей стан **ОДЕРЖИМІСТЮ**.

ОДЕРЖИМІСТЬ — це не художність. І не науковість. І навіть не публіцистичність. Одержимість — це зовсім окрема субстанція, необхідний поряд з іншими компонент для повноцінного духовного життя. Можна мати чудові руди — але вони ніколи не перетворяться у сплав, не оживуть без необхідної температури в печі. Можна мати великі духовні скарби — але їх просто не помітять, доки не візьметься за них **одержима** людина і не розтопить їх в горнилі своєї одержимості. Фінський загал не знав, чим він володіє, доки Леннрот не зібрав епос «Калевала» і не показав усім, що це таке. Був Тичина і були його геніальні вірші — але з таким скарбом у руках, він не мав сили зробити Українцями навіть найближчих, виховати їх так, щоб вони розмовляли українською мовою. Чого ж забракло? На холодній волі, присипаній сибірськими снігами, не було вже жодної **іскри** одержимості — жодної з тих, що розліталися колись золотими водоспадами і розпалили пожежу українського відродження двадцятих років. А Симоненко чи Вінграновський одним доторком пробуджували в людях заснулу українську душу, робили їх живими.

Це й була місія шестидесятників: принести в замерзлу українську дійсність іскру одержимості. Без неї не мав сили навіть Шевченко. Його читали і не помічали...

Маленький гурт людей у Києві розбрикував іскри на цілу УКРАЇНУ і де вони падали — відразу танув довголітній лід байдужості і нігілізму. Кожне слово їх палах-

котіло одержимістю, фанатичною ненавистю до холодних і слизьких, фанатичним бажанням прискорити кінець **льодовиковому періодові** на Україні.

Ви — крикуни пихаті й тлусті,
Хабарники, набиті лоєм,
Що кланяєтесь лангусці
І ходите на збори строєм.
Ви пузаті, ченці без віри,
Ви спекулянти слизькохвості
Ви барабани товстошкірі
Напнуті на ідейні кості.

І головне — лавіну нічим було спинити. Усе, що виставляли проти цих людей, будувалося з льоду, — а лід моментально танув від їхніх іскор. Найбільшим сюрпризом минулого десятиріччя було те, що арешти 65-го року не загальмували, а прискорили сучасне українське відродження. Ера **Великого страху** минула. Арешти не злякали, а викликали грандіозне зацікавлення — не тільки на Україні, але й у цілому світі. Репресувати декого в сучасних умовах означало створити йому ореол, зробити мучеником (незалежно від того, мучиться людина чи ні).

Це був прорахунок... і помилку негайно кинулись виправляти. Випустили із в'язниці Івана Світличного — хоч і вважали його «головним». Тактику змінювали на ходу. Не вдалось залякати? — значить, треба **скомпрометувати і розчарувати**. Першим досягненням в цьому напрямі була стаття І. Драча в «Літературній Україні».* Потрібно було, щоб Драч публічно почистив чоботи Полторацькому. Це міг зробити будь-хто, кандидатів не бракувало, але хотіли, щоб саме Драч або хтось з його кола. **Потрібно було вбити легенду про шестидесятників** — якісно нових людей, показати, що нічого нового в них нема, що Драч може писати

---

* Надрукована в 57 числі, від 22 липня 1966 п. н. "О, будьте прокляті ви ще раз! Відповідь панові Кравціву і Ко". — Ред.

такі самі пасквілі про «націоналістів», як і Тарас Мигаль. Потрібно було вбити віру, окриленість, загасити іскру одержимості і повернути людей знову у стан жовчного нігілізму. Потрібно було забрати в людей приклад, що їх зігрівав, переконати, що їхній бог — це зовсім не бог, а бутафорія. Іван Дзюба оголосив бойкот Драчеві після цієї статті в «Літературній Україні». **Одержимий** не міг зробити інакше.

І тепер я згадую цей факт, читаючи заяву Дзюби у тій самій «Літературній Україні»,** багато в чому подібну до статті Драча. Ті ж самі лайки, начерпані з лексики полторацьких («провокаційна маячня», «політиканське суєслов'я»), така сама анафема «націоналістам»... Сумніву нема: слизькохвості можуть поздоровити себе з новим успіхом.

Читав я аргументи, викладені Дзюбою, слухав також захисників його заяви. Слухав і дивувався: яке це все дрібне і не суттєве... Серед причин, наведених захисниками заяви, висувуються й такі: якби Дзюба не написав заяви — зняли б з друку його переклад, що має ось-ось вийти. Виключення його із Спілки автоматично потягло б за собою втрату роботи. Ну, що ж, коли це серйозні причини — в такому разі необхідно відмовитись від будь-яких планів. Кожний крок, кожний новий твір, де є хоч які-небудь відхилення від канонів бідного Дем'яна, автоматично тягне за собою більші чи менші неприєності. І хто хоче уникнути їх — мусить взагалі скласти руки і нічого не робити.

Основний гріх, який приписують захисники Дзюбиної заяви нам, її противникам, — це **донкіхотство**, відсутність реалізму. Ну що ж, тут нема навіть необхідності

** Надрукована повністю в тексті звідомлення "У президії СПУ", що було вміщене в "Літературній Україні" ч. 1, від 6 січня 1970 року. Передрукована в "Сучасності", ч. 1 (109), січень 1970, стор. 79—80. — Ред.

відповідати власними аргументами. Можна взяти їх з Дзюбиної промови, виголошеної у 1965 році, коли він ще був іншої думки про донкіхотів і про «реалістів».

«В той час, як вони були великодушними реалістами, добре знали, що можна і чого не можна, яке діло виграшне, а яке програшне, — в цей час, в їхню добу торгашеської тверезості Василь Симоненко був донкіхотом, кажучи словами Лесі Українки, відмовлявся визнавати т. зв. «історичну прірву» за прірву реальну і вимагав зовсім неможливого: «Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю», — а з ким він говорив — звісно, і все; ой, як неможливе і як безнадійне це з точки зору вченого і премудрого поросяти».

«З точки зору вченого і премудрого поросяти» найбільшим божевіллям був виступ Дзюби у кінотеатрі 4-го вересня 1965 р. Це був апогей донкіхотства: у розпалі арештів виступати з протестами. «Торгашеська тверезість» диктувала інше: сиди, мовчи і радуйся, що не перехапали всіх. Але «безнадійно-донкіхотський» Дзюба і на цьому не заспокоївся. Він ще пустив у світ свою книгу... і от виявилось, що це донкіхотство дало більше користи, ніж «реалізм» усіх премудрих поросят, разом взятих. Якимось так виходить, що найкраще ростуть квіти, посіяні на морозі. Найменше простуджуються ті, що не зважають на погоду, що самі для себе є погодою. Парадокс тут чисто зовнішній. «Реаліст» і одержимий репрезентують собою не логіку і нелогічність. Вони просто є репрезентантами **двох типів логіки**. «Реаліст» послуговується куцою, приземленою логікою **сьогоднішнього дня**. Але в тім то й річ, що майбутнє будується за іншою логікою — **логікою завтрашнього дня**. І віднайти її може тільки одержимий. Усі відкриття, усі винаходи, все нове — справа рук донкіхотів. Не завжди одержимі намагаються стежку в майбутнє — часом збиваються на манівці. Але з обережністю «премудрих поросят» взагалі не зрушиш з місця. Не всі квіти, посіяні на морозі, ростуть. Більшість гине. Але

іншого виходу нема. Для нації, що сотні років живе в льодовиковому періоді, в умовах постійної зими, це єдиний вихід: «буду сіять квітки на морозі». Та й сама Україна — це квітка, що виросла серед снігів. Україна — це квітка — ломикамінь. Українська живучість — це алогізм, ірреальність, парадокс, якщо користуватись логікою «реалістів» — так само, як і цвітіння білотки (едельвайс) на крижаних вершинах. Україна живе завдяки іншій логіці — логіці одержимості. Тільки одержимий міг бути українцем в умовах Києва чи Харкова у 19-му столітті, коли Україна вважалась неіснуючою, похованою. Тільки одержимий може бути українцем у цьому ж Харкові тепер, коли «премудрі поросята» переконані, що всі нації незабаром зіллються в одну і що України в наступній семірічці вже не буде. «Реалісти» на Україні ніколи не були українцями — вони неминуче ставали малоросами. Біймося, як вогню «реаліста», коли хочемо бути українцями! З точки зору «реалістів» українська справа завжди була безнадійною. Тому й робили її завжди ті, що сказали собі: «без надії сподіватись», ті, що не злякались «безнадійної» реальності і вперто йшли за своєю мрією, «так, як Ізраїль йшов за стовпом огняним».

Для нас вже стало традиційним нарікати на свою слабкість. Насправді ж Україна показала унікальний приклад сили. Інші народи в наших умовах давно зникли, стали Провансом.¹ А ми — витримали! Яка ще заборонена мова дала таку багату літературу? Твердість українського характеру мусить бути справді не абиякою, коли й Росіяни, і Поляки сказали незалежно одні від одних те

---

¹ Цікаво, що Луначарський називав Прованс "Французькою Україною", бажаючи підкреслити однакові умови, що випали на долю обох народів. Україна в цих умовах вижила, Прованс перестав існувати як нація, опустився до рівня французької провінції. — (Прим. автора).

саме: «Упрям как хохол» і «Uparty jak rusin».² Це й є основою дивовижної української твердості знаходити силу і надію **в собі**, бути незалежним від **зовнішніх** джерел сили і надії. Заповідь Григорія Сковороди — «шукай все в собі!» — знову й знову оживає в українцеві. Єговіст запитав Левка Лук'яненка у мордовському таборі: «А ти впевнений, що твоя Україна вічна?» Той відповів: «Ні, не впевнений, бо в таких речах ніхто не може мати певності». Єговіст зареготався і зробив висновок: «То ти навіть не знаєш, за що борешся. От я знаю, що ми, свідки Єгови, здобудемо вічне життя. А що ти знаєш?». І тоді Лук'яненко сказав: «коли б я був єдиним українцем на світі — я й тоді боровся б за Україну». Вже кілька сторіч українська живучість тримається саме на цій логіці. Українців, які б не любили Україну — мізерна кількість. Українців, які хотіли б зникнення України з лиця землі — ще менше. Люди русифікуються не тому, що не люблять України або не хочуть її. Люди русифікуються тому, що їм не вистачає сили **повірити** в Україну, зберегти віру в гідотній атмосфері Харкова чи Одеси, де «убрання в мову, як в одягу — не ганьба, не жах, а норма». Їм треба — **прикладу**. «І нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу...».

Не всі відкрили щось нове для себе у книзі Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». І все ж книга ця стала для всіх відкриттям. Що з русифікацією треба боротись — це знали. Але цього було не досить. Треба було ще побачити реальну людину, яка реально бореться проти русифікації. Потрібна була іскра, щоб запалити в людині давно готове багаття. Якраз у цьому сенс Дзюби та інших шестидесятників — у тій іскрі одержимості, яку вони принесли в заморожену українську дійсність. Саме тут потрібно шукати відповіді на питання, чому навіть деякі порівняно невеликі факти і події 60-их років збу-

---

² «Впертий як русин» (тобто українець). — (Прим. автора).

дили таке велике зацікавлення і викликали такий гучний резонанс. Люди шукали у низі Дзюби не аргументів — вони шукали там **віру, заряд одержимості**. Зовні виглядає так, ніби людину спочатку переконують, а потім вона починає вірити. Насправді ж це буває навпаки: спочатку людина **спалахує**, заражається вірою — і тільки потім підбираються аргументи для **готового** переконання. Аби повірити — аргументи знайдуться. Часом наївні — але то вже не грає ролі.

Огляньмося навкруг: чи багато у зрусифікованому, потрошеному Києві свідомих Українців? Збільшувати їх коло — це і є реально боротись з русифікацією. Без цього наша праця втрачає сенс. І от стоїть перед нами зрусифікований, зруйнований Українець, людина без власного «Я». Чим пробудити в ньому приспану українську душу? Аргументами? Не було ще випадку, щоб апостол повернув будь-кого в свою віру аргументами. І риторика, і красномовство тут безсилі. Християнські апостоли не мали ні того, ні другого.

«Обмежені, вузькі, неосвічені, без будь-якого досвіду у справі пропаганди, учні Ісуса були у повному розумінні слова маленькими людьми». «Мова авторів Нового Завіту бідна до такої міри, що у кожного є свій власний маленький запас слів», — пише про них Ренан (Е. Ренан: «Апостоли»).

І ці темні люди без досвіду за короткий час зробили Румську Імперію християнською. Апостоли! Апостоли потрібні сучасній Україні, а не ситі пристосуванці — «реалісти» з їх аргументами! Ні один духовний переворот не відбувся без апостолів. Сучасне українське відродження також неможливе без них.

Сенс таких постатей як Дзюба — в апостольському горінні. Без цього вони щезають, перетворюються в ніщо. Для таких охолонути — значить умерти. Біймося втратити святе полум'я одержимості! Бо тоді залишаться

аргументи, будуть множитись товсті монографії, але все це нікого не пробудить. Холодний скептик з його реторикою нікого не запалив і не запалить. Найкраще про це сказав сам Дзюба у 1965 році: «Бувають епохи, коли вирішальні битви провадяться на площині соціальної моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важкою бунтівничою, революційною силою. До таких епох, на мою думку, належить і наша епоха (...). Ось чому, може, ніщо інше не має зараз такого значення, як висота громадянської поведінки».

Так, позиція тепер важить більше, ніж слово. Словам не вірять — вони жахливо здевальвувалися. Слово необхідно підкріпити позицією. Живемо в епоху, коли і Сверстюк і Шамота говорять однакові слова про Шевченка: обое називають його геніальним. Різниця між ними, отже, визначається не словом, а позицією.

Одному доцентові довелося колись бути на нараді, де виступав Дзюба. «Ну й як?» — запитали його. — «Та... хотів чоловік похизуватися», — відповів доцент. Куций реаліст ніколи не збагне, що таке позиція. І щиро прийматиме її або за театральну позу або, у кращому випадку, за наївне донкіхотство. Тепер захисники Дзюбиної заяви кажуть нам: «Досить театральних поз. Треба працювати». І доводять, як то важливо, щоб Дзюба був у Спілці, щоб там було багато таких, як Дзюба, і що взагалі треба здобувати «становища». Тільки вони тратять порох даремно. Ніхто не думає заперечувати сказаного ними. Звичайно, дуже хочемо, щоб у Спілці взяли гору такі, як Дзюба. І не лише у Спілці. Смішно було б заперечувати також необхідність методичної буденної роботи. Так, одержимість не замінить ні таланту, ні працюovitості — але цього ніхто й не стверджує. Протиставляти одержимість буденній роботі — те саме, що протиставляти сірники дровам. Одержимість не є замінником ні таланту, ні працюovitості — але без неї і те, і друге

лежатимуть мертвою брилою. Таланти є завжди і скрізь — чому ж тоді бувають епохи розквіту і епохи сіроти? Одержимість — це не екстремізм і не вибуховість. Вибуховими бувають частіше **налоскотані** емоції. Полум'я одержимості горить рівно і спокійно. Самоспалюватись не обов'язково. Мені, наприклад, більше імпонує філософія Швейка, який казав: не той добрий вояк, що вмирає за вітчизну, а той, що заставляє ворога вмирати за вітчизну. Так що закиди в донкіхотстві і не практичності адресовані не туди. Ми не проти роботи — в тому числі найбруднішої. Хтось мусить говорити ідіотські офіційні промови, щоб мати можливість зробити добру справу, використовуючи своє становище. Хтось мусить писати нікчемні ювілейні вірші — щоб утриматись на посаді задля цієї ж мети. Але чи мусить це бути Дзюба? Не тільки не мусить, але й не має права. Причин для цього є принаймні три.

Перша, людей, які хотіли б трохи любити Україну і мати трохи комфорту, ніколи не бракувало. Павличка ніколи не доводилося спеціально культивувати — він завжди виростає стам. Ніхто не каже, що Павличко не любить Україну. Павличко щиро любить Україну і хоче зробити для неї якнайбільше — тільки при умові, що для цього не доведеться жертвувати комфортом. Він чує, що це слабина, його мучить совість, але він чудово вміє цьому зарадити. Павличко переконав себе, що він теж великомученик, що його переслідують, дивляться на нього скося і т. п. Взагалі: чим більше людина боїться, тим більше вважає себе великомучеником. І це правда — бо найтяжче мучиться той, хто найбільше боїться. Ну, звичайно, Павличко, нізащо не признається навіть собі, що причиною його поведінки є ординарний прозаїчний страх. Ні, він вигидає собі цілу теорію. Він, бачите, свідомо бере на себе таку невдячну, не героїчну роль — аби тільки послужити справі. Нового тут нічого нема. Так буває

завжди: чим дрібніший стимул керує людиною — тим величніші і романтичніші причини вона вигадує.

Знаємо, що Павличко відповість на це скептичною усмішкою. Але знаємо також, що джерело цього скепсису — страх і втома. Найкраще про таких сказав колись Дзюба — про людей, що закриваються «мелодраматизованим скепсисом, в який залюбки і «вишукано» тікають від важкого громадянського обов'язку, тікають з лінощів, тікають з страху, і по сліпоті; жалюгідним скепсисом мудруючого раба, який хоче сам себе обдурити і вдає, буцімто так захоплений грою в парадокси, що й не помічає ярма на шії». Так буває завжди: спочатку людина втомлюється стоячи на позиції, а потім вже підводить «теоретичну базу»: кому це, мовляв, потрібно, зовсім це не позиція, а театральна поза, і взагалі пора кінчати з донкіхотством.

Одержимий і скептик — споконвічні антиподи. Вичавлений, охлялий скептик завжди приписує людині з пружною мускулатурою донкіхотство і непрактичність. Втомлений тягарем своєї ерудиції римський філософ міг виставити скільки завгодно «незаперечних» аргументів проти християнина-неофіта і з точки зору куцої практичності він мав рацію. Християни не перевернули світу і не збудували на землі царства божого. Але будуючи його, воскресили умерлу духовість. А їх опонент-скептик з його незаперечними аргументами назавжди залишився мертвим.

Бувають також епохи, коли найціннішим буває скепсис. Що правда, то правда. Це епохи масового психозу, періоди налоскотаного фанатизму.

Але ми живемо в інші часи. Скептик — якраз те, чого найбільше мусить боятися сучасна Україна. На Україні ще й нічого гасити — ще треба розпалювати. Так що рано Дзюба «взявся за розум» і попрощався з донкіхотством.

Ні, не треба закладати спеціальні парники для культивування Павличка. Він виросте сам, не турбуйтеся, ще

й до того самообслужиться — тобто переконає себе і ближніх, що й він мученик, що й він жертва. Справа не в тому, щоб оголосити Павличка абсолютно негативною фігурою. **Павличківство** — явище складне і суперечливе, носить в собі як негативний, так і позитивний зміст. Павличко зробить багато для України — мусимо це визнати. Але не про це мова. Йдеться про те, що на одного Дзюбу завжди припадає сотня Павличків. А тому перекваліфікувати Дзюбу на Павличка просто не раціонально — не тільки з точки зору донкіхотів, а й з точки зору премудрих поросят. Надто мало на Україні таких, що носять в собі іскру одержимості і можуть запалювати інших. І ще про те йдеться, що павличківство — явище наступальне, агресивне. Психологи добре знають: той, хто опинився в багні, завжди має бажання (здебільшого неусвідомлене) стягнути до себе того, хто стоїть на сухому. Саме цим бажанням павлички й небезпечні. Ніхто інший, як вони, нашептали Драчеві його статтю. Тепер вони нашептали заяву Дзюбі. В тім то й річ, що Дзюба зробив поступку не **козаченкам**, а **павличкам**. Протистояти зовнішньому тискові легше. Боротися з тим, хто розкладає зсередини — далеко важче. І тут Дзюба виявився не на висоті.

Як бачимо, для обґрунтування першої причини цілком вистачало аргументів, взятих з виступу Дзюби. Вистачає їх і для обґрунтування другої. Ще кілька слів і з того ж виступу у 1965 році:

«Адже більшість молодих поетів і літераторів починали і починають від негіршого рівня, як починав Василь Симоненко, і «стихійного таланту» в тих було напевно не менше. Отже багато хто з них міг би стати таким, яким став Симоненко, але стають такими одиниці. Решта йде не вгору, а вниз. Скільки вже на наших очах здрибніло, збаналізувалося і занепало талантів! В чому ж справа? (...). Коли людина говорить на повен голос — голос її міцніє. А коли привчає себе говорити напівпошепки цей півшепіт стає її нормальним голосом. Василь Симоненко мужньо го-

ворив правду, і правда його робила самого все більшим і більшим. Поетові потрібен простір прикладання сил для того, щоб сили його множилися. А хто собі той простір зву- жує, хто своїх сил не вживає, не напружує до краю й по- стійно, того м'язи непомітно слабшають, того сили змен- шуються, той мізернішає. Є в медицині поняття — «ле- даче серце».

Як це небезпечно: регулювати свій голос так, щоб не вигнали із Спілки.

Скільки вже «здрібніло, збаналізувалося і занепало талантів», поклавшись на таку логіку: тепер я пишу для «друку», а справжнє буде потім. І от пройшло життя, а справжнє так і не з'явилося!

Ні, ми не кличемо до авантюриництва. «Тайний союз меча і орла» закладати не треба. Хтось мусить пристосо- вувати свій голос і до Спілки, і до журналу «Блокнот агі- татора». Хтось — ане не Дзюба. Надто мало на Україні таких як він. Безконечне лихоліття породило на Україні плоску, **одновимірну** людину. Якщо одержимість — то вже партизанська анархічна. Якщо ж практичність — то обо- в'язково рабська, безпринципна. Будьмо нарешті, глибши- ми. Навчимося робити буденні, прозаїчні справи, **не втрача- ючи чистого палахкотіння одержимості**.

І, нарешті, причина остання. Склалося так, що най- вагомішим документом сучасного українського відроджен- ня, його сконденсованим виразом стала Дзюбина книга. Світ вивчає теперішню Україну «через Дзюбу». Дзюба став символом. Став прикладом — а про значення прикладу ска- зав він сам. Ідеї не досить. Ідея гола і суха — потрібне живе її втілення. Істину знають — треба **віри**. Щербата українська доля обрала Івана Дзюбу. Щербата українська доля поклала на його плечі **тягар символу**. І скидати його під ноги — не достойно. Надто багато написав і сказав Дзюба, щоб носити тепер письмові виправдання до Коза- ченка.

Дзюба забув про тисячі і тисячі людей по всій Україні, для яких він вже став богом. О, розумію, розумію, як смішно звучить це для декого: «бог», «символ». Для того, хто «вишукано тікає в скепсис», все це «примітивно». Але пам'ятаймо: цих «примітивів» сорок мільйонів! З них складається українська нація. І доки їх не пробудять, не розморозять — будуть генералами **без армії**. Не знаю, може й вони «примітивні»! Зате інше знаю твердо: щасливі ті, **що мають бога!** «Нема бога — нема людей», — ці слова я чув спочатку від жінки на Поліссі, а вже потім прочитав у модерного європейського філософа. Дзюба став для людей богом — і вони повірили. Його заява дихнула морозом нігілізму на тоненькі паростки віри. Можна почути вже й таке: «Був один принциповий чоловік на Україні — і той написав заяву». Оцього й хотіли, щоб Дзюба отруїв збуджену віру і знову повернув людей у стан мертвого нігілізму. Тому й надрукували його заяву моментально великим тиражем. Чи побачила б вона світ, якби була на нашу користь, якби не була компромітуючою? Чи голосували б проти виключення Дзюби козаченки й корнійчуки, коли б не допустився він помилки? Не будьмо наївними...

Ну добре, згодьмося на хвилику, що від Дзюбиного перебування у Спільці залежить доля людства і що заради нього можна жертвувати принциповістю. Але ж він, виявляється, нічого не здобув, написавши заяву! Заяву, виявляється, розглядають «лише як перший крок», а його дальше перебування у Спільці залежатиме від другого, третього, четвертого... Невже Дзюба не збагнув досі елементарну поліцейську істину: хто сказав А, на того **втричі** посилюють тиск, щоб витиснути Б. Не один вже бекнув, ставши на цю дорогу!

Україна чекає від Дзюби нових творів. Але ж перша сторінка написана не в ключі Дем'яна Бедного, знову поставить на порядок денний проблему його виключення із Спільки. По суті вона вже стоїть. Чергова «антидзюбинська» стаття І. Басса в останньому номері «Радянського літера-

турознавства»* вважає післязаявного Дзюбу таким самим «націоналістом», як і дозаявного, нахабно вимагаючи, щоб Дзюба довів свою безгрішність «не декларативними заявами» (стор. 70). Не встигло ще висохнути чорнило у тому місці, де Дзюба написав «А», як на нього вже знову почали тиснути, вимагаючи «Б». Що ж дала в такому разі заява? Як бачимо, логіка «одержимих» є **реальнішою**, ніж логіка «реалістів». Наївним і непрактичним виявився той, хто закидає донкіхотство іншим.

Україна бачила вже багато таких, що говорили й закреслювали, потім знову говорили й закреслювали власні слова, може тому й наступила масова зневіра, що на очах загалу падали найвищі. Пігмеї завжди лизали п'яти капралам. Але, щоб «сержантам, які самочинно одягли погони генералів», кланялися такі велетні, як Тичина — цього ще, мабуть, не було ніколи. І — хто знає — може саме це спричинило людям найглибшу травму? У що і в кого вірити, коли всі відрікаються, коли боги стають денщиками?

Україна вже бачила Остапа Вишню, який вийшов із в'язниці і одразу заявив, що він ніколи не був там і що «націоналісти брешуть», Україна вже мала Епіка, який писав у 1935 році:

«Підготовляючи терористичні акти, ми з безневинним виглядом запевняли партію у своїй відданості і чесності і протягом багатьох років грали такі ролі, у порівнянні з якими дії розбійника з великого шляху є зразком чесності і гуманності. Я зрозумів, що наймилостивіший вирок пролетарського суду — зробити зі мною так, як роблять з оскраженілим собакою, знищити, як сапного коня, вийняти з тіла суспільства. Комуністична партія великодушно повірила моему каяттю. Партія подарувала мені життя, давши мені цим найбільшу з усіх можливих нагород на землі — право на життя, на радість праці».

---

* Ч. 1, січень 1970, стор. 61—70, "У поході проти істини".

Досить вже цього. Україна спрагла за такими, що ні від чого не відрікаються і ні перед ким не виправдуються. Маємо силу силенну людей, які, сказавши добре слово про Україну, негайно роблять три реверанси в бік Росії. Вони ніколи не напишуть «Шевченко і Пушкін». У них завжди виходить «Пушкін і Шевченко». Не спеціально, ні. Це виходить у них механічно. Рабське почуття **вторинності** міцно в'їлося їм у кров. Перед усім українським у них стоїть буква «і». Пушкін і Шевченко і Франко, Некрасов і Леся Українка. Ніколи вже не вирвалося з їхньої підсвідомості почуття, що Україна — **це додаток**, перед яким обов'язково мусить стояти, відділене буквою «і», щось головніше. Дехто з цих людей голосував проти виключення Дзюби із Спілки. І за це їм щире спасибі. Можливо, уперше за багато років вони відчули себе людьми, відважившись захищати Дзюбу. Вони можуть мати талант, багато працювати і принести багато корисного для України. Але українську зиму розтоплять не вони. Бо в їх організм введена вакцина, яка дає надійну гарантію, що іскра одержимості там не спалахне.

Українське відродження потребує людей **нової якості, аристократів духу**. Ми звикли по плебейському реготати над словом «шляхта» і забули, що від нього походить також «шляхетність». Найбільше лихо України в тому, що постійні лихоліття зробили з нас **націю плебеїв**. А **будівничі**, елітарні якості може мати тільки аристократ. Це добре розуміли... Сталін запевняв нас, що головна сила історії — «пролетаріят», але чомусь нищив нашу інтелігенцію, еліту. Коли релігія була панівною, а соціалізм переслідували — порядна людина ні слова не говорила проти соціалізму, навіть коли вважала його не вартим уваги. Це й був аристократ. Тепер, коли соціалізм є панівним, а релігію душать, порядна людина ні слова не скаже проти релігії. Це аристократ нашого часу. Дзюба має право як завжди трактувати «націоналізм». Але виступати проти нього

в умовах, коли націоналістом називають кожную порядну людину (в т. ч. Дзюбу) — таке Дзюба робить уперше.

У мордовських таборах були єговісти, приглянувшись до них зблизька, ми зрозуміли, що це наші найзапекліші вороги, найнадійніші агенти русифікації, бо, зробившись єговістом, Українець стає безнадійно глухим до національної проблеми. Так, єговісти були нам дуже антипатичними. Але виступати проти них у табірній стінгазеті, де писали виключно донощики, — це було б ганебно. Дзюба може як завгодно оцінювати українську еміграцію — це його справа — але писати проти неї у фельдфебельській газетці, якою чистить чоботи Козаченко, в «редагованій як стінгазета районного відділу міліції «Літературній Україні»* — цього від Дзюби не чекали.

«Найменування «націоналіст», хто б у нього що не вкладав, не приймаю» — пише Дзюба і поспішає запевнити, що він дотримується у національному питанні «принципів наукового комунізму, вчення Маркса-Енгельса, Леніна». Але цьому повірити трудно. Абсолютне відкидання націоналізму, «хто б у нього що не вкладав» — це **сталінська**, а не ленінська теза. Ленін так не робив. Ленін, як відомо, вкладав у націоналізм пригнобленої нації **позитивний** зміст. Дзюба тут розходиться не тільки з Леніном, але й з... собою, п'ять років тому у книзі «Інтернаціоналізм чи русифікація?» він писав:

«Треба ж хоч трохи знати і шанувати Леніна, знати його пряму вказівку: про недопустимість формальної постановки питання про націоналізм «вообще», вказівку про два роди націоналізму, про те, що джерело місцевого націоналізму — російський державний шовінізм» (стор. 223).

П'ять років тому Дзюба виступав проти своєї теперішньої позиції — тобто проти відкидання націоналізму «вообще», «хто б у нього що не вкладав», підкріплюючи свої аргументи словами із матеріалів 12-го з'їзду РКП:

---

* Слова Дзюби.

«Пережитки націоналізму являються своеобразною формою оборони против великодержавного шовінізму» (стенографічний звіт 12-го з'їзду, стор. 38).

Отже не мають рації ті, які кажуть, що Дзюба не відмовився ні від своєї книги, ні від своїх позицій. Мабуть, не уважно читали вони Дзюбину книгу.

Відкинувши найменування «націоналізм», хто б у нього що не вкладав, можна опинитись не лише в смішному, але й у ганебному становищі. Бо тоді мусимо відкинути й Шевченка, про якого Луначарський писав:

«В націоналізмі Шевченка є, певна річ, ворожість, але лише до гнобителів. Його націоналізм, як ціла його ніжна душа, найбільше і перед усім повен любові. Не можна, однак, заперечувати, що Шевченко поет не тільки національний, але й поет-націоналіст. Питання про долю української національності займає перше місце в його поезії. Це зрозуміло вже з політичних причин, які споріднювали націоналізм Шевченка з націоналізмом Міцкевича, Фосколо, деяких ірляндців, з націоналізмом великої народної поезії сербів» (стор. 19).

«Тараса Шевченка я ставив поряд з іншими поетами-націоналістами, але жоден з них, навіть великий з великих — Міцкевич, не виявляв своєї любові до Вітчизни в такій зворушливій формі, з такою майже шаленою силою!» (стор. 20).

«Шевченко — літератор підтримував Шевченка громадянина в його націоналізмі» (стор. 21).

«Цей демократичний націоналізм Шевченка зовсім не суперечить новому соціалістичному світоглядові» (стор. 25).

«...благородний націоналізм, який стоїть проти всякого насильства, який домагається рівного права для всіх народів» (стор. 30-31).

«Тому ми, соціалісти, повинні підтримувати глибоко народний, братній до інших народів націоналізм таких людей, як Шевченко» (стор. 26).¹

Ось ще кілька оцінок націоналізму:

«дух свободы как сознание нации, как национализм» (стор. 106); «в национальном сознании, в национализме заключается сила, которая может открыть путь к лучшему будущему» (стор. 107); «Наш национализм должен быть позитивным, должен быть национализмом создающим» (стор. 107); «Без национализма нет прогресса, без национализма нет нации» (стор. 108).*

Ні, я цитую не емігрантський журнал. Всі ці фрази узяті з книги Сукарно «Індонезія обвиняє» надрукованої в Москві ще у 1961 році. Як бачимо, в Радянському Союзі давно друкують такі оцінки без коментарів. Друкували подібні речі навіть до 20-го з'їзду. З книги Неру «Відкриття Індії», що вийшла в Москві у 1955 році, читаємо:

«В современной Индии национализм был и остается неизбежным; он представляет собой естественное и здоровое явление (...) События последнего времени во всем мире показали, что мнение будто бы национализм исчезает под натиском интернационализма и пролетарских движений, неправильно. Он попрежнему остается одним из самых могучих стимулов движущих народом (...). В то время как прослойка буржуазной интеллигенции постепенно отходила от национализма или думала, что отходит, рабочее и пролетарское движение сознательно опираются на принципы

---

¹ Луначарський А. — Великий народний поет Тарас Шевченко. Київ, 1961.

* «дух свободы як свідомість нації, як націоналізм» (стор. 106), «у національній свідомості, у націоналізмі міститься сила, яка може відкрити шлях до кращого майбутнього» (стор. 107); «Наш націоналізм мусить бути позитивний, мусить бути націоналізмом творчим» (стор. 107); «Без націоналізму нема прогресу, без націоналізму немає нації» (стор. 108).

интернационализма, все более склонялись к национализму» (стор. 50); «принцип национализма имеет глубшие и прочные корни; он не является чем-то отжилым, не имеющим значения для будущего» (стор. 51).**

Можна ще додати слова Сун-Ят-Сена із згаданої книги Сукарно: «Национализм является той драгоценностью, которая дает данному государству силу стремиться к прогрессу; дает данному народу силы отстаивать свое существование» (стор. 103).*** Павла Грабовського:

«Націоналізм — конечна умова поступу вселюдського; від загибелі нації терпить не тільки вона сама, а й вселюдськість взагалі».

Дзюба відкидає «найменування «націоналіст», хто б у нього що б не вкладав» — в той час як навіть в офіційних брошурах з національного питання вже пишуть, що слово «націоналізм» вживається також у значенні «патріотизм». Так, у цитованій статті Луначарського, що вийшла в Києві у 1961 році, під текстом є редакційна примітка, в якій сказано, що коли автор пише про націоналізм Шевченка, то йдеться про любов Шевченка до батьківщини» (стор. 19).

** "У сучасній Індії націоналізм був і лишається неунікненним; він являє собою природне і здорове явище (...) Події останнього часу у всьому світі показали, що думка, ніби націоналізм зникає під тиском інтернаціоналізму і пролетарських рухів, неправильна. Він, як і раніше, лишається одним з наймогутніших стимулів, що приводить у рух народ (...) Тим часом, як прошарок буржуазної інтелігенції поступово відходив від націоналізму чи думав, що відходить, робітничий і пролетарський рух свідомо спираються на принципи інтернаціоналізму, все більше схилилися до націоналізму" (стор. 50); "принцип націоналізму має глибше і міцніше коріння; він не являє собою чогось віджилого, що не має значення для майбутнього" (стор. 51).

*** "Націоналізм являє собою ту коштовність, яка дає даній державі силу прагнути до прогресу, дає даному народові сили відстоювати своє існування" (стор. 103).

Під прапором націоналізму (в значенні «патріотизм») відбувається національно-визвольний рух в усьому світі — найзначніше явище сучасності. Дзюба відкидає «найменування націоналіст, хто б у нього що не вкладав», замість того, щоб спитати: «Доки будемо допотопним посміховиськом? Доки будемо твердити, що земля стоїть на черепаці? Доки будемо вважати лайкою поняття, яке цілий світ вживає в позитивному значенні; яке більша половина людства вважає своїм прапором, про яке один з найвидатніших марксистів — Луначарський — писав, що воно «не суперечить новому соціалістичному світоглядові»?

І вже зовсім загадковим ребусом є т. зв. «український буржуазний націоналізм», від якого Дзюба також відрікається. Відрікатись від т. зв. «українського буржуазного націоналізму» — приблизно те саме, що й відречення від стосунків з чортом у середні віки. Противникові у середньовіччі завжди «пришивали» безбожництво. Папа називав атеїстом Лютера, Лютер — папу. А обидва разом вважали безбожником Кальвіна. І при тому всі три вірили в бога. Хто тільки не був «українським буржуазним націоналістом»! Костомарів, Грінченко, Олесь, Косинка, Микола Куліш, Остап Вишня, Антонич... Усі вони мали посаду — «українського буржуазного націоналіста». А потім їх зняли без пояснення причини. Та що Грінченко? В «націоналістах» побували й ті, що власними руками розбили Петлюру: Скрипник, Юрій Коцюбинський... Т. зв. «український буржуазний націоналізм» — це табличка, яку чіпляли кожному, кого треба було знищити — так само, як фашисти чіпляли євреям жовту латку. Треба зовсім втратити почуття гумору, щоб після того всього на повному серйозі відрікатись від так званого «українського буржуазного націоналізму».

П'ять років тому Дзюба теж так думав:

«Кагебістський розгул пробують виправдати тереვენнями про «український буржуазний націоналізм» (під яким розуміється всяке відхилення від зрусифікованого

стандарту)» («Інтернаціоналізм чи русифікація?», стор. 223). Ця думка повторюється в книзі кілька разів (стор. 109, 224).

Яке Дзюбі діло до того, що якась там емігрантська газета називала його керівником підпілля на Україні? Хто сказав, що Дзюба мусить за це відповідати. А коли його завтра назвуть фалшивомонетчиком? ескімосом? далай-ламою? Знову доведеться писати заяву? Бігме, ніколи не думалося, що доведеться колись дискутувати з Дзюбою про такі до смішного очевидні речі!

Дзюба не мав права забувати також про те, що своєю заявою він погіршує становище інших. Бо чим менше на Україні людей, які не пишуть заяв — тим більше на них «насідають». Через півроку буде на волі Опанас Заливаха. Як ми подивимося йому в очі, написавши заяви? Окли ми, дихаючи вільним повітрям, маємо право писати заяви **під тиском**, то Заливаха тим більше має право писати їх і відрікатися від «націоналізму». Але він ще жодної не написав і ні від чого не відрікся.

Дуже небезпечна це логіка: ставити свою позицію в залежність **від тиску**. Коли вважати її правомірною, то Левко Лук'яненко має право стати донощиком.

Заливаха скоро буде на волі А на Лук'яненка ще тисне брила років. Чи не соромно нам скаржитись на тиск, пам'ятаючи, в якому становищі перебуває ця людина? Чи не нагадуємо ми ту огрядну даму з кінокомедії, що любила всім розказувати, яка вона «ужасно нещасна»? Ми ж чоловіки. Маймо сором хоч перед тими жінками, які досиджують 25 (!) років і ні разу не поскаржились на тиск.

Чи не занадто ми скисли і облізли в оточенні людей, у яких ентузіяму вистачало на п'ять хвилин, які відмовляються від своїх підписів після першої неприємності, а потім все життя мають благородні претензії до того, хто запропонував їм таку «авантюру»: підписатись під колективним листом. Як виріс Дзюба в їх очах, порозумнішав і посерйознішав, як возрадував і окрилив їх своєю заявою!

Тепер вони повірили, що їхній відступ — то зовсім не відступ, не панічна втеча. Тепер вони урочисто і радісно несуть попереду Дзюбу. Несуть божка — а процесія з божком попереду — це вже не втеча. Тепер вони повірили, що їхній відступ — то зовсім не слабкість, продиктована безсиллям і страхом, а мудрий стратегічний хід. І тепер вони перегризуть горло кожному, хто виступить проти заяви.

Казали мені й так: заява Дзюби погана, але... «Треба проковтнути цю пілюлю» — та й годі. Ні, тисячу разів ні. Досить вже Україна наковталася цих пілюль! І тяжко отруїлася ними — досі хвора. Друже трудно зрозуміти логіку тих, що вважали заяву поганою, були проти її опублікування, але нічого не казали Дзюбі... з делікатності (!?). Тепер вони радять мовчати... з любові до Дзюби (?!). Даруйте, ніяка це любов. Це — **псевдолюбов**: лизати і розмазувати сльози. Отакі й зализали Дзюбу. Справжня любов дійова. Любов — це не завжди теплі компреси. Часом краше допомагає холодний душ. Чехов не соромився признатись, що **видушує по краплиці з себе раба**. І ми мусимо допомагати один одному звільнитися від тягару плебейства. Погано, що не було поряд людини, яка сказала б сувору правду у вічі — тоді, коли я на першому слідстві поведив себе не найкращим чином. Драчеві пощастило більше — кругом були люди, які різко й нетерпимо zareагували на його статтю — і цим допомогли йому зрозуміти помилку. Є такі люди й коло Дзюби. Чи прислухається він до їхнього голосу? Це вже залежить від самого Дзюби — від того, чи вистачить йому сили глянути на себе критично, переступити через амбіцію, через дріб'язкове самолюбство. Уміння визнавати власні помилки — це ознака сильної людини.

Якщо навіть заява Дзюби була б доброю сама по собі — він мусив би запротестувати проти такого нахабного «обрамлення», у яке вона вставлена. Дехто вважає,

що тепер Дзюба демонстративно повинен вийти із Спілки. Інші — не настільки радикальні. Я, наприклад, належу до тих, які вважають, що Дзюба в той чи інший спосіб мусить відмовитись від заяви, — щоб нейтралізувати гандіозну шкоду, заподіяну нею. Цього вимагає елементарна етика.

Ніхто не оголошує Дзюбі «смертного вироку», як пише він в одному листі. Від правди не вмирають. Вмирають від «реалізму», від холодного скепсису, який породив Дзюбину заяву. А ми не хочемо, щоб Дзюба вмирав. Ми хочемо, щоб він знову спалахнув **чистим полум'ям одержимості** — бо це найбільше багатство при сучасній українській **замороженості**.

Лютий 1970 року.

ПРИМІТКА

Прочитавши "Серед снігів", один з юнаків Пластової Станиці, Торонто, ентузіастично заявив, що цей есей повинні прочитати усі його товариші — юнаки! Юнак висловив готовість переписати цілий есей особисто й розмножити циклостилем. Він і взявся до цього відразу. Але згодом Провід Станиці, Торонто, рішив допомогти юнакові зреалізувати його ідею в інший спосіб — передрукувати есей в друкарні. Так, отже, дійшло до появи есею Валентина Мороза окремим виданням.

Сподіваємося, що видання "Серед снігів" В. Мороза бажають мати не тільки юнаки, але й дорослі. Це ж твір, з яким повинні бути знайомі всі ті українці, яким не байдужою є доля України.

Старшина Пластової Станиці

Торонто

